

АЛИШЕР НАВОИЙ – ДИН ТАРИХИНИНГ БИЛИМДОНИ

Давутов Саидбурхон

Орентал университети 1 курс магистри.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15625114>

Низомиддин Мир Алишер Навоийни кўпинча шоир ва мутафаккир, давлат ва жамоат арбоби сифатида биламиз ва кадрлаймиз. Ҳолбуки, бу беназир шахснинг тафаккур камрови жуда кенг ҳамда истеъдоди жуда серқирра бўлиб, илм-фаннинг тури соҳаларида ўзига хос қарашлар ва илмий асарлар соҳиби ҳам ҳисобланади.

Айниқса, Навоийнинг диний-маърифий асарлари бошқа асарларига қараганда нисбатан эътибордан четда қолиб келмоқда. Ана шундай асарлардан бири Алишер Навоийнинг дин тарихига доир асари, насрий йўлда ёзилган “Тарихи анбиё ва ҳукамо” (“Пайғамбарлар ва донишмандлар тарихи”) ҳисобланади.

Ёзилиш тарихи тахминан 1485–1498 йилларга тўғри келадиган ушбу асар ислом дини манбаларига асосланган бўлиб, пайғамбарлар – расул ва набийлар ҳамда ҳаким зотлар – алломалар тарихига бағишланган.

Шу маънода асарни шартли равишда икки қисмга бўлиш мумкин: 1) анбиё – пайғамбарлар тарихи, 2) ҳукамо – ҳаким зотлар тарихи.

Алишер Навоийгача мусулмон Шарқида анбиёлар тўғрисида турли ривоят ва қиссалар мавжуд бўлган. “Тарихи Табарий”, “Тарихи Банокатий” каби асарларда тарихий воқеалар, баъзи подшоҳларнинг юришлари дин тарихига оид маълумотлар билан бирга берилса, “Қисасул анбиё”лар, хусусан Носириддин Рабғузийнинг “Қисаси Рабғузий” асарида айнан пайғамбарлар тарихи келтирилади. Навоий ушбу мавзунини давом эттириб, ўзига яратилган асарларни тизимлаштиради, набийлар биографиясини сулолалар бўйича келтиради. Асарда Одам Ато (а.с.)дан тортиб Жарих Роҳибгача бўлган 60 дан ортиқ набий ва набийлар авлодлари ҳақида маълумотлар келтирилган. Дастлаб Одам Ато (а.) қиссаси ҳикоя қилинади. Унда Одамнинг яратилиши, Иблиснинг Олий даргоҳдан қувилиши, сўнг Одам ва Момо Ҳаввонинг ер юзига туширилиши ҳақидаги ҳикоялар келтирилади.

Навоий пайғамбарларни анъанага биноан икки гуруҳга бўлади: расул ва набийлар. Расулларга Аллоҳ китоб ва саҳифалар нозил қилган бўлиб, улар “мурсагин” номи билан аталади. Набийлар эса фақат ваҳий олган пайғамбарлар бўлиб, уларга китоб нозил қилинмаган (туширилмаган).

Алишер Навоий пайғамбарлар ҳақида сўзлаб, уларнинг яшаган даврларига тўхталади, аниқ йилларни келтиради (Масалан, Маҳойил бинни Қинон 865 й. яшаган). Шунингдек, пайғамбарларнинг аҳли аёли, фарзандлари, касбу кори ҳақида маълумот берилади. Пайғамбарзодаларнинг ҳаммасига ҳам пайғамбарлик мақоми берилмаган, уларнинг баъзиларигагина Аллоҳдан ваҳий тушган. Масалан, Одам Атонинг невараси Ануш, унинг ўғли Қинон кабилар бу шарафга ноил бўла олмаганлар. Шу тариқа муаллиф олтимшдан ортиқ пайғамбар ва пайғамбар авлодларининг ҳаёти, таржимаи ҳолини батафсил ёритади.

Зикр этилганлар сирасида Қуръонда номи тилга олинган барча пайғамбарлар, Луқмони Ҳаким, Зулқарнайн каби ваҳий тушган ё тушмагани ихтилофли бўлган валий

зотларни ҳам кўришимиз мумкин. Асарда бир замонда бир неча пайғамбарлар яшагани ҳам айтилади. Масалан, Исҳоқ (а.) вафот этган йили Юсуф (а.)нинг Миср ҳоқими бўлгани ва ҳ.к. Шунингдек, Қуръонда тилга олинган “Асҳоби каҳф” қиссаси ҳам асардан ўрин олган.

Пайғамбарлар қиссаси ҳажман ўзаро фарқланади. Баъзи пайғамбарлар, масалан, Хизр (а.) ҳақида қисқа маълумот билан чекланилса, Юсуф (а.), Иброҳим (а.), Мусо (а.) ва Исо (а.)ларнинг ҳаётига доир жуда кўп воқеалар баён қилинади. Алишер Навоий Юсуф (а.) ҳақидаги қиссани баён қилишга киришаркан, Фирдавсий Тусий ва Абдурахмон Жомий ҳам мазкур мавзуда дoston ёзганларини айтиб, ўзининг ҳам туркий тилда маснавий ёзиш нияти борлигини билдириб ўтади.

Пайғамбарлар ҳақида келтирилган маълумотларнинг бош манбаси Қуръони карим бўлиб, муаллиф ўз фикрларини асослаш учун муайян оятларни ҳавола қилиб боради. Асарда Навоий пайғамбарларнинг иймони, сабри ва юксак фазилатларини алоҳида тасвирлайди. Масалан, Айюб (а.)нинг бошига тушган ташвиш ва балолар ҳам уни Аллоҳга ибодат қилишдан тўсмаганини айтarkan, бу билан севги ва дўстликнинг собит бўлиши ҳақидаги ғояларини баён қилади.

Асарда ҳар бир пайғамбар қиссасидан сўнг муайян шеърӣ парчалар келтирилади. Шоир уларни “маснавий”, “рубоӣӣ”, “байт”, баъзан эса “шеър” ёки “назм” номлари остида бериб боради. Мазкур шеърӣ парчаларда қиссаси ҳикоя қилинган пайғамбар номи тилга олинади ва фалсафӣ ҳулосалар чиқарилади.

Алишер Навоийнинг “Тарихи анбиё ва ҳукамо” асарининг иккинчи қисми ҳакимлар тарихига бағишланган бўлиб, умумӣ асарнинг тахминан тўртдан бир қисмини ташкил этади. Ҳакимлар тарихи анбиёларникига нисбатан қисқа бўлиб, умумӣ маълумотлар билан чекланилган. Алишер Навоий Луқмони ҳаким, Фишогурс: (Пифагор), Жомосб, Букрот (Гиппократ), Букротис, Сукрот (Сократ), Афлотун (Платон), Аристотилис (Арасту), Балинос, Жолинус (Гален), Батлимус (Птолемей) каби юнон файласуфлари ва Содик, Бузургмехр каби форс ҳакимларининг, жами ўн уч нафар олимнинг тарихини қисқача ёритади. Ҳакимларнинг умумӣ тавсифини бергандан сўнг уларнинг ҳикматли сўзларидан келтиради. Ҳар бир тавсифдан кейин яқун сифатида шоир ўша файласуф томонидан айтилган иборанинг мазмунини ифодаловчи бир байт шеърни илова тарзида бериб боради. Масалан:

“Жомосб ҳаким Гуштосбнинг қардошидур ва Луқмоннинг шогирди эрди. Нўжум илмида ғариб аҳкоми бор. Ўз замонидин сўнгра уч минг й.гача келур ишларни ҳукм қилибдур.

Ва анинг сўзларидиндурким, каримнинг ёмонроқ хислати ўз илмининг тарки ва лаимнинг яхишироқ хислати ўз илмининг тарки. Ва анинг мадфани Форс вилоятидадур.

Шеър:

Кишига бўлса кўкка чиқмоқ фан,

Не асиг, кўрса оқибат мадфан.

Алишер Навоийнинг “Тарихи анбиё ва ҳукамо” асари дин тарихига бағишланган муҳим маълумотларни ўз ичига олган манба бўлиш билан бирга илмӣ насрнинг ёрқин намунаси бўлиб, муаллиф асарда дин тарихи ҳамда юнон фалсафаси билимдони сифатида намоён бўлади.